

Universiteit
Leiden
The Netherlands

Een eenzaam staatsman. Dirk de Geer, 1870 - 1960

Kaaij, M. van der

Citation

Kaaij, M. van der. (2012, May 31). *Een eenzaam staatsman. Dirk de Geer, 1870 - 1960*. Uitgeverij Verloren, Hilversum. Retrieved from <https://hdl.handle.net/1887/19034>

Version: Not Applicable (or Unknown)

License: [Licence agreement concerning inclusion of doctoral thesis in the Institutional Repository of the University of Leiden](#)

Downloaded from: <https://hdl.handle.net/1887/19034>

Note: To cite this publication please use the final published version (if applicable).

Cover Page

Universiteit Leiden

The handle <http://hdl.handle.net/1887/19034> holds various files of this Leiden University dissertation.

Author: Kaaij, Meindert van der

Title: Een eenzaam staatsman : Dirk de Geer (1870-1960)

Date: 2012-05-31

9 De Vlootwet 1923-1925

“Een gevoel van grote smart”, schreef De Geer enkele weken na zijn aftreden als minister van financiën in zijn dagboek.¹ Niet alleen voor gewone Nederlanders, maar ook voor politiek Den Haag kwam zijn vertrek als een donderslag bij heldere hemel. Alleen nauw betrokkenen wisten al langer van de onoverkomelijke bezwaren van De Geer tegen de Vlootwet. Behalve van zijn politieke vijanden kwam er ook van bevriende kant kritiek op zijn besluit. De Kamerfractie van zijn partij voelde zich overvallen door zijn besluit.² De *Nederlander* noemde het aftreden ‘onbegrijpelijk’ en ‘teleurstellend’.³

Vlak voor de zomer van 1923 wilde het kabinet een wet indienen die het mogelijk moest maken om binnen zes jaar een vloot te bouwen – met onder meer kruisers, torpedojagers, onderzeeboten, mijnenleggers en ander materieel – om Nederlands-Indië tegen mogelijk vijandige landen te beschermen. Over dit plan was veelvuldig gediscussieerd en uiteindelijk besloot De Geer als enige in het kabinet om er niet mee in te stemmen. Hij vond het voor een langere termijn vastleggen van de uitgaven voor de vloot niet verantwoord met het oog op de penibele financiële situatie waarin het land verkeerde. Hij diende zijn ontslag in en werd een maand later opgevolgd door Colijn.

Over de rol die De Geer bij de Vlootwet speelde is in de loop der jaren veelvuldig gespeculeerd. Gebruikte hij zijn afwijzing als dekmantel voor zijn falen bij het in evenwicht brengen van de begroting? Toonde de hele affaire niet aan dat De Geer een in de grond onbetrouwbaar en een deloyaal minister was? Wees zijn houding niet duidelijk op pacifistische/anti-militaristische sympathieën?

Zijn aftreden in 1923 is van grote invloed geweest op de beeldvorming die na de Tweede Wereldoorlog over hem is ontstaan. Reden genoeg om aan de Vlootwet ruim aandacht te besteden.

De voorgeschiedenis van de vlootwet

In een onbewaakt moment vatte het katholieke Kamerlid Bomans in de Kamer de staat van de Nederlandse marine krachtig samen: “Een bedroevend zootje”.⁴ De meeste andere woordvoerders konden zich in deze onparlementaire bewoordingen goed vinden. De defensiespecialisten hadden met verbazing geluisterd naar de minister van marine Naudin ten Cate (partijloos) die de deerniswekkende situatie beschreef waarin de Nederlandse marine anno 1918 verkeerde. Hij noemde de vloot een ‘onbruikbare hoop oud roest’. Naudin ten Cate trad kort daarop af omdat hij genoeg had van de kritiek van de

Tweede Kamer op zijn beleid. Eén van zijn opvolgers, Van IJsselsteyn, – Ruijs (a.i.) en H. Bijleveld waren hem al voorgedaan – nam de beelden van een marine die moest werken met een stel oude boten, over in het Kamerdebat over de vraag of Nederland de twee kruisers, de Java en de Sumatra, wel of niet moest afbouwen. De Tweede Kamer voelde er aanvankelijk weinig voor, vooral de katholieke fractie twijfelde hevig. Maar de drie rechtse fracties gingen definitief om toen interim-minister Van IJsselsteyn in zijn tweede termijn stelde dat het stilleggen van de bouw van de kruisers het begin zou zijn van de liquidatie van de vloot. “Wanneer men in marinekringen niet het vooruitzicht geeft, dat er nog een kans is, dat er behoorlijke schepen komen te varen, is het verloop niet tegen te houden en dan is de marine ten dode opgeschreven.”⁵ Een flinke meerderheid schaarde zich begin 1920 achter het voorstel om de twee kruisers af te bouwen. De stemming bij vooral de rechtse partijen was met de rede van Van IJsselsteyn omgeslagen.

Afgezien van de SDAP wilde niemand in de Kamer het op zijn geweten hebben de marine naar de kelder te hebben gestuurd. Kamerleden zeiden dat Piet Hein en Michiel de Ruyter zich in hun graf zouden omdraaien als zij hadden gehoord dat de Nederlandse marine ‘een bedroevend zootje’ was. Vanaf dat moment maakte zich van de rechtse partijen het sentiment meester dat het beschamend zou zijn als er geen Nederlandse vloot meer zou bestaan. Emotionele factoren over de strijdkrachten op zee gingen bij de confessionelen net zo’n grote rol spelen als zakelijke argumenten.

Daar kwam bij dat het land nog steeds nerveus was door de revolutieachtige sfeer in de novemberdagen van 1918. Toen bleek, zo vond men, dat op de betrouwbaarheid van het marinepersoneel niet in alle opzichten viel te rekenen.⁶ Op de Nederlandse vloot heerste een revolutionaire sfeer. Matrozen zouden plannen hebben gehad om het commando van de schepen met geweld over te nemen en op te stomen naar Amsterdam en Rotterdam. Zoals de novemberdagen leidden tot versnelde veranderingen op het gebied van kiesrecht en sociale wetgeving, zo begreep de Kamer dat er iets moest veranderen aan de werkomstandigheden van het marinepersoneel. Ook stoorden Kamerleden zich aan de ‘onchristelijke’ levensstijl van matrozen die vloekten, veel alcohol dronken en dames van lichte zeden bezochten. Zo’n veertig procent van de bemanning leed aan geslachtsziekten.⁷ Daarom moest er hoogwaardiger personeel komen en de werving van deze mensen zou alleen slagen wanneer de marine een werkplek kon aanbieden op moderne schepen.

Al langer speelde bij opeenvolgende Nederlandse regeringen de vraag hoe Nederlands-Indië, een gebied dat zeventig keer zo groot was als Nederland, te verdedigen was tegen aanvallen van grote landen als Japan, Engeland of Rusland. In 1904, bij het begin van de Japans-Russische oorlog, dreigde Japan met maatregelen als Nederland de havens in Indië voor Russische schepen niet zou sluiten. Vooral de angst voor de Japanse ‘imperialistische’ ambities was aan het begin van de twintigste eeuw tot grote hoogte gestegen, ondanks dat Nederland met dit land lange tijd goede culturele en commerciële contacten had onderhouden. Ten tijde van de vlootwetcrisis in 1923 waren het de spanningen tussen de grootmachten Verenigde Staten, Engeland en Japan die de bouw van een vloot volgens de voorstanders nodig maakten.⁸

De eerste plannen om de Nederlandse kolonie weerbaarder te maken dateren uit 1892. Om uiteenlopende redenen, van gebrek aan samenwerking tussen marine en landmacht tot aan een tegenzittende economische conjunctuur, kwam daar niets van terecht. Ande-

re landen bouwden stug aan hun vloot verder. Engeland liet de zogeheten Dreadnought van de scheepswerf rollen, een enorm schip met lange afstandskanonnen en een stoomturbine, waardoor het het snelste schip ter wereld werd.⁹

Een nieuwe poging om Nederland in deze wapenwedloop mee te laten doen kwam in 1911 van de minister van oorlog, Hendrik Colijn, die Wentholt was komen vervangen als minister van marine. Hij stelde een commissie in die concludeerde dat de vloot ontoereikend was en dat moderne boten nodig waren om de Indische archipel te verdedigen. Colijn wilde dit in een wet vastleggen om zo de medewerking van Indië af te dwingen, maar ook om het soms wispelturige parlement vast te pinnen op de uitgaven over een langere periode. De commissie onder leiding van premier Heemskerk, dacht aan een bouwperiode van 35 jaar.

Het wetsontwerp kwam pas na de verkiezingen van 1913 bij de Kamer. Het volgende kabinet, van de liberaal Cort van der Linden, trok het wetsvoorstel niet in, maar wilde het ook niet volledig doorzetten. Er kwam met moeite een 'Vlootwet 1914' die de bouw voor tien jaar vastlegde. Vervolgens gooide de Eerste Wereldoorlog roet in het eten, waarbij Nederland met hangen en wurgen een neutrale positie wist te behouden. De bouw van een vloot paste niet bij dat evenwichtsspel. Na die oorlog was Nederland maritiem, kortom, niet verder gekomen dan een stapel plannen zonder dat er werkelijk iets was gebeurd.

Nadat minister Van IJsselsteyn in 1920 de Tweede Kamer ervan had overtuigd dat het voor de Nederlandse marine erop of eronder was, verving luitenant-generaal Pop hem. In het voorjaar van 1920 installeerde hij een commissie die wederom moest onderzoeken op welke manier Nederland de Indische archipel kon verdedigen tegen buitenlandse aanvallen. Deze commissie stond onder leiding van A.F. Gooszen, kapitein ter zee en marinestafchef en een groot voorstander van een Vlootwet.

De uitkomst van het onderzoek, dat zo'n wet hoogstnoodzakelijk was, lag in de lijn der verwachtingen.¹⁰ Ook nu wilde men in een wet de uitgaven voor een reeks van jaren vastleggen. Het minimum dat Nederland op het water moest brengen was vier kruisers, 24 jagers, 32 onderzeeboten en vier mijnenleggende onderzeeboten. De commissie realiseerde zich onmiddellijk dat, hoewel het om een minimumomvang ging, dit het budget van de Nederlandse overheid ver te boven ging. Daarom stelde men voor deze bouwplannen in tweeën te hakken en alvast met het eerste deel te beginnen: twee kruisers, twaalf jagers, zestien onderzeeboten en twee onderzeeboten-mijnenvegers. Dat deel van de vloot moest binnen zes jaar in de Stille Zuidzee liggen.

Ondanks dat het nu om een halve vloot ging, betekende dit plan een ongekende aanslag op de rijkschatkist. Inclusief de aanleg van een nieuwe basishaven in de Indische archipel schatte de commissie de totale kosten op 300 miljoen gulden, een astronomisch bedrag voor die dagen. De totale rijksuitgaven voor dat jaar bedroegen 935 miljoen gulden.¹¹ Indië werd gedwongen de helft van deze kosten op zich te nemen. Dan bleef er toch nog 150 miljoen gulden over voor Nederland. Men koos voor fondsvorming, wat wilde zeggen dat Marine rente en aflossing zou betalen, maar wel over een periode van twaalf jaar. "Een vloot op afbetaling", zou Troelstra in het Kamerdebat hierover sneren. Om de aflossingen mogelijk te maken moest de begroting van Marine al die tijd van bezuinigingen worden uitgesloten.

De regering-Ruijs nam het plan van de commissie-Gooszen over en besloot tot het schrijven van een ontwerpvlootwet. Het voornemen van de regering was om dit in april, nog voor de verkiezingen in de zomer van 1922, aan de Tweede Kamer voor te leggen.

Daar stak vrijzinnig-democraat Oud met een motie een stokje voor.¹² Het linkerdeel van de Tweede Kamer had uit anti-militaristisch oogpunt grote bezwaren tegen het plan en wilde het ontwerp niet vlak voor de verkiezingen behandelen. De oppositie kreeg hulp van minister Van Karnebeek van buitenlandse zaken die op de dag van het Kamerdebat, 6 april, bij wijze van spreken met de koffers in de hand stond om naar Genua te gaan voor een conferentie. Hij wipte nog even bij de Kamer langs om zijn zegje te doen. Dat stuitte op bezwaren, want juist de internationale verhoudingen en de afspraken die minister Van Karnebeek kort daarvoor had gemaakt met de Amerikaanse regering over de vermindering van de bewapening ter zee in de Stille Oceaan, vormden een niet onbelangrijk onderdeel van de afweging.

In 1921 hadden de Verenigde Staten, die ongerust waren over de toenemende bewapening van Japan, een conferentie belegd om de spanningen in de Stille Oceaan te dempen. Het leidde tot het Verdrag van Washington, waarbij de drie grote zeemogendheden vs, Japan en Engeland besloten hun militaire investeringen te verminderen. Hoewel Nederland geen verdragspartner was, kreeg minister Van Karnebeek de verzekering dat de Nederlandse rechten in de Stille Oceaan 'geëerbiedigd' zouden worden. Met andere woorden, die landen zouden zich niet aan Indië vergrijpen.

De motie van Oud om het overleg over de Vlootwet over het paasreces heen te tillen kreeg steun uit onverwachte hoek: Nolens. Hoewel ARP en CHU het voorstel afwezen, oordeelde Nolens anders. Hij vond het een redelijke wens van de Kamer om ook met de minister van buitenlandse zaken te willen debatteren en later bleek dat het uitstel hem goed uitkwam. Na het paasreces kwam het wetsontwerp niet meer op de Kameragenda, dit tot grote vreugde van de tegenstanders. Dat gebeurde pas een goed jaar later, in oktober 1923.

De Geer en de Vlootwet

Het ontwerp-Vlootwet was zo goed als gereed toen De Geer medio 1921 zijn werk op het ministerie aan de Kneuterdijk begon. Het is niet bekend op welke dag de ministerraad besloot dit ontwerp bij de Kamer in te dienen, maar vaststaat dat de Kamer het op 3 november 1921 ontving. Evenzeer staat vast dat De Geer als minister heeft ingestemd met de indiening van deze wet. Op grond van zijn stemgedrag in de Tweede Kamer had het niemand hoeven te verbazen dat hij weinig voor de Vlootwet voelde. Dat gold zeker midde in een economische crisis, toen hij als minister van financiën elk dubbeltje moest omdraaien.

Het eerste bewijs dat De Geer twijfelde over de bouw van een vloot voor Indië is te vinden in de dagboeken van Aalberse, minister van sociale zaken.¹³ Maart 1922 schreef Aalberse dat er een conflict in het kabinet dreigde vanwege een telegrafisch bericht van Fock, de gouverneur-generaal van Nederlands-Indië. Fock adviseerde de regering dringend om van de Vlootwet af te zien. Indië draaide op voor de helft van de kosten, 150

miljoen gulden. Hij was tot de conclusie gekomen dat Indië dit financieel niet kon dragen. Bovendien betwijfelde hij of de kolonie veiliger zou worden met een vloot die ten opzichte van de vloten van de VS en Japan toch aanmerkelijk kleiner zou blijven.

Aalberse schreef na het bericht van Fock: "De Geer, die toch al tegen was, wil nu stoppen." Daarop zei minister Van Dijk van Marine dat hij daarvoor de verantwoordelijkheid niet kon dragen. Het kabinet kwam er niet uit en zou een paar dagen later verder praten. Hoe dat afliep vermeldde Aalberse niet. Naar verluidt is er op 3 april besloten de zaak aan te houden en 'geen bepaalde voorstellen te doen om de behandeling van de vlootwet te forceren'.¹⁴ Een paar dagen daarna kwam Oud met zijn motie en volgde uitstel. Dankzij het dagboek van Aalberse begrijpen we nu waarom het wetsvoorstel niet na het paasreces op de Kameragenda verscheen. Het kabinet worstelde met een onoverkomelijk probleem.

Dit veranderde niet na de verkiezingen van 1922. Bij de onderhandelingen over een nieuw regeringsprogramma tussen de ARP, CHU en de RKSP, vormde behalve het gezantschap bij de paus, de sociale verzekering en handelsprotectie, ook de Vlootwet één van de obstakels voor formateur Ruijs. Dat de wet in de besprekingen een hobbel was lag aan één man: De Geer. De rest van kabinet stemde in met een nieuwe vloot, die, zo bleek later, vooral gewenst werd door Ruijs.

Enige dagen na het aftreden van De Geer, in augustus 1923, beschouwde C.K. Elout het conflict als een 'onoplosbaar verschil van mening tussen de heren Ruijs en De Geer'.¹⁵ Ruijs had volgens de journalist "al heel lang de vaste overtuiging dat het vlootplan volstrekt nodig was, onontbeerlijk was voor de defensie. Dat dit plan niet mocht worden opgegeven of op de lange baan geschoven." De conclusie die Ruijs eruit trok, het laten gaan van De Geer, liet volgens Elout zien hoe 'ernstig zijn overtuiging' was. Elout gaf niet aan wie zijn bronnen was of waren, maar hij liet doorschemeren dat hij Ruijs persoonlijk had gesproken. Over de diepere motieven die aan de overtuiging van Ruijs ten grondslag lagen is weinig tot niets bekend.

In het vorige hoofdstuk zagen we dat De Geer enkele dagen na het begin van de formatie, in juli 1922, de werkkamer van Ruijs binnenwandelde met het idee dat Colijn voor hem in de plaats moest komen.¹⁶ Dit had alles te maken met de Vlootwet. De Geer wist dat in zijn eigen Kamerclub geharnaste voorstanders van de bouw van een nieuwe vloot zaten. Die besliste houding blijkt uit de CHU-notulen.¹⁷ Waarom werd De Geer dan toch minister van financiën? In de allereerste plaats wilde Ruijs hem niet laten gaan. Ruijs had de stille hoop dat De Geer zich op den duur bij de vlootplannen zou neerleggen. Daarnaast besloot De Geer om uiteindelijk toch in het kabinet te blijven om te voorkomen wat na zijn aftreden gebeurde: de beschuldiging dat hij vaandelvlucht pleegde en dat hij niet was opgewassen tegen de druk om te bezuinigen. Bovendien hoopte hij dat het gezonde verstand, in zijn optiek uiteraard, op het eind zou zegevieren en dat het kabinet zou afzien van de wet.

Bij de bespreking door de CHU-Kamerclub van het ontwerp-regeringsprogramma voelde hij zich genooddaakt om zijn bezwaren tegen de Vlootwet kenbaar te maken. Zo schetste De Geer dat hij na 1914 in de Tweede Kamer tegen 'grote oorlogsuitgaven' had gestemd. Niet omdat hij pacifist was maar omdat hij verwachtte dat de 'eerste twintigtal jaren' geen oorlog in Europa zou uitbreken. De fondsvorming voor de Vlootwet 'boort

onze financiën de grond in', zei De Geer. Hij vroeg zijn Kamerclub of het niet beter zou zijn indien hij zich als minister zou terugtrekken, omdat de opvattingen over de Vlootwet van hem en de anderen zo hemelsbreed verschilden. Hij vertelde dat hij bij de onderhandelingen met de andere kandidaat-ministers over de Vlootwet de portefeuillekwestie had gesteld. Ruijs had dat geweigerd, omdat hij niet opnieuw naar een minister van financiën op zoek wilde.¹⁸ In reactie hierop zei fractievoorzitter Schokking: "Recht moet macht achter zich hebben. We hebben een leger en een vloot nodig." De fractie, uitgezonderd natuurlijk De Geer, schaarde zich achter het standpunt van Schokking. Wat zij vond van de suggestie van De Geer om geen minister te worden, meldden de notulen niet. Maar we mogen aannemen dat de reactie van de fractie negatief was, want De Geer bleef gewoon kandidaat-minister.

Een week later leverde de fractie, ongetwijfeld gealarmeerd door het verhaal van De Geer, in een brief kritiek op de plannen van het kabinet met de Vlootwet.¹⁹ Het stelde de club teleur dat Ruijs eerst een commissie wilde benoemen die moest onderzoeken in welk tempo de vloot gebouwd kon worden. In afwachting van dit advies wilde de regering de wet aanhouden. Dit maakte het regeringsprogramma 'onaannemelijk'.²⁰ Dat een commissie nader onderzoek deed was geen compromisvoorstel van de CHU-fractie,²¹ maar een idee van Ruijs die hoopte daarmee De Geer als minister te behouden.²² Het kabinet zou de Vlootwet pas bij de Kamer indienen na het advies van de commissie. De Geer stemde hierin toe en kocht zo enkele maanden tijd. Hij hoopte dat deze commissie zijn visie zou onderschrijven, waarna hij het kabinet opnieuw onder druk kon zetten het plan te laten varen.

Medio augustus was Ruijs redelijk ver gevorderd met zijn formatie, maar er waren nog wel enkele losse draden en de Vlootwet was er één van. Veruit de belangrijkste hobbel was de wens van de christelijk-historischen, en eigenlijk ook van de ARP, om een eind te maken aan het gezantschap bij het Vaticaan. Daar voelden de katholieken helemaal niets voor. Ruijs wilde deze onvolkomenheden 'onderling openhartig bespreken'. De bijeenkomst van de drie fractieleiders en formateur Ruijs op 23 augustus kwam bekend te staan als de bespreking in 'het Torentje' van Binnenlandse Zaken aan het Binnenhof. Wat betreft de Vlootwet was het resultaat weinig schokkend. Een commissie ging onderzoek doen, met 'bekwame spoed', zoals de CHU wenste, en tot die tijd werd de Vlootwet aangehouden.²³ De ARP ging ook akkoord maar wilde de verzekering dat de commissie voor 1 januari 1923 met het advies zou komen.²⁴ De drie partijleiders zetten daarna plechtig hun handtekening onder het regeringsprogramma.

Zo werd schijnbaar voor De Geer het laatste beletsel weggehaald om toe te treden tot het kabinet. Maar de inkt van het akkoord was nog niet droog of Ruijs ontving van De Geer een brief waarin hij nogmaals bezwaar maakte tegen de Vlootwet.²⁵ Ruijs besprak dit met De Visser, de andere CHU-minister. Hun conclusie was dat én de Vlootwet door moest gaan én De Geer als minister van financiën behouden moest blijven. De dag daarop sprak Ruijs uitvoerig met De Geer over zijn bezwaren.²⁶ Volgens Puchinger vertelde De Geer dat dit een nieuw kabinet was, dat de economische omstandigheden waren verslechterd en dat men daarom nieuwe afspraken moest maken. Hij voelde zich vrij om een nieuw standpunt in te nemen. De Geer legde nog maar eens uit dat Nederland zich de Vlootwet niet kon veroorloven. Ruijs vond dat van verder uitstel onder zijn be-

wind echter geen sprake meer kon zijn. Hij vroeg De Geer om zijn standpunt nog één keer goed te overdenken. Reeds de volgende avond ontving Ruijs een brief van De Geer, waarin hij voor het ministerschap bedankte.

Formateur Ruijs was tamelijk wanhopig. Nu het kabinet zo goed als rond was, verloor hij een minister van financiën. Dezelfde avond sprak hij met Trip en met J.B. Kan, secretaris-generaal van binnenlandse zaken. Hij polste hen 'hypothetisch' voor de post. Zij weigerden. Vervolgens overlegde hij met zijn kandidaat-ministers Van Dijk (Oorlog) en Westerveld (Marine) in de hoop een compromis te vinden. Een eerder voorstel van De Geer om een vlootplan uit te werken zonder dat het kabinet zich zou binden aan een bepaalde jaarlijkse uitgave, hadden zij verworpen. De ministers vreesden dat de Vlootwet dan gaandeweg door de Tweede Kamer zou worden uitgekleeft.

De volgende dag, 7 september, sprak Ruijs met De Geer en Van Dijk samen. Op dat moment deed Ruijs, wat Puchinger noemde, een noodsprong om zijn kabinet te redden. Hij stelde de ministers voor om het geschilpunt voorlopig te laten rusten. De commissie ging aan de slag met de onderzoeksopdracht, terwijl er van een eensluidend kabinetsbesluit geen sprake was. "Deze moest dan maar een middenweg zoeken tussen de wensen van de beide militaire ministers die de Vlootwet wensten te verwerkelijken en de minister van financiën die de Vlootwet niet wilde", schreef Puchinger. De betrokkenen bespraken het besluit nog enkele malen. Elke keer behield De Geer 'zich bij deze conferentie nadrukkelijk alle vrijheid voor inzake de Vlootwet', zo schreef Ruijs in zijn aantekeningen.²⁷ De afspraak tussen de ministers om de zaak te laten rusten werd niet wereldkundig gemaakt, wat De Geer later, na zijn aftreden, lelijk zou opbreken. Ook werden de ministers het eens over de afspraak dat Ruijs in de regeringsverklaring van het kabinet over de Vlootwet zou zwijgen.²⁸ De Geer bleef in het kabinet en de formatie leek definitief geslaagd.

Commissie-Patijn

Reeds enige maanden na de beëdiging van het nieuwe kabinet installeerde Ruijs de staatscommissie die de Vlootwet nog eens moest beoordelen. Voorzitter werd R.J.H. Patijn, liberaal oud-Kamerlid en ooit secretaris-generaal van buitenlandse zaken. Enkele andere leden waren H.N.A. Swart (oud-vicepresident van de Raad van Indië), R. Zuyderhof (lid van de Algemene Rekenkamer), de al eerder genoemde Gooszen (marineman en voorzitter van de vorige commissie-Vlootwet) en niet te vergeten Trip, de hoogste ambtenaar van Financiën. De officiële opdracht luidde: "Te onderzoeken in welk tempo de aanbouw van de in de ontwerp-vlootwet voorgestelde vloot zal plaats hebben, zulks met handhaving van de scheepstypen in het ontwerp opgenomen en van de termijn van aanbouw van zes jaren."²⁹

De commissie moest kijken of er iets te schuiven viel met de termijnen waarin de boten van de werven moesten rollen en of er iets aan de financiering kon veranderen. Wie niet wist dat het aanstellen van deze commissie een compromis was om De Geer als minister te behouden, zal hier weinig van hebben begrepen. Oud, die van alle moeilijkheden rond De Geer kennelijk niets wist, gaf blijk van dit onbegrip in zijn boek *Het jongste verleden*:

“Het nut der instelling van de commissie blijft een raadsel.”³⁰ De uitkomsten gaven niets nieuws te zien, daarin had Oud gelijk. De omvang van de uitbreiding van de vloot was bij wijze van spreken in roestvrij staal geklonken. De termijn waarin de vloot operationeel moest zijn, stond al vast: zes jaar. Ook voor de financiering van het project waren er niet zoveel alternatieven.

Uit de notulen van de Vlootcommissie, zoals zij bekendstond, bleek dat Patijn al de eerste dag het een ‘zonderlinge opdracht’ noemde.³¹ De door de wol geverfde Patijn stapte na de aanvaarding van de opdracht op Ruijs af om navraag te doen. Hij kreeg te verstaan dat het ‘in den ruimeren zin’ moest worden opgevat.³² Heeft Ruijs achter de schermen voorzitter Patijn op de hoogte gebracht van de enorme politieke gevoeligheden binnen het kabinet? Waarschijnlijk. Want uiteindelijk lag er na een half jaar een robuust rapport op tafel dat veel verder ging dan de opdracht die officieel daaraan ten grondslag lag.

Op financieel gebied kwam de Vlootcommissie met een minimale aanpassing. Zij had uitgerekend dat de levensduur van de schepen niet twaalf maar veertien jaar was. Dat betekende dat de schatkist de afbetaling over meer jaren kon spreiden. Dit boekhoudkundige punt leverde welgeteld een besparing op van één miljoen gulden. De commissie besteedde vooral haar tijd aan onderzoek naar wat we tegenwoordig ‘nut en noodzaak’ noemen. Welk doel diende het project en was het noodzakelijk: waren er alternatieven, was uitstel mogelijk tot economisch betere tijden?

De antwoorden van de leden op deze vragen liepen uiteen. Aan de ene kant stond kapitein ter zee Gooszen die ten koste van veel zijn marine wilde redden. Alleen nieuwe boten – en wel direct, zonder uitstel – konden het legeronderdeel er volgens hem bovenop helpen. Aan de andere kant stond Trip, de rekenmeester die de commissie van het begin af aan erop wees dat Nederland aan de rand van een financiële afgrond stond. Investeren in een kostbare vloot in deze moeilijke tijd vond hij, net als De Geer, onverantwoord.

Twee leden kwamen met een afzonderlijke nota. Voorzitter Patijn vond dat de Vlootwet er moest komen, maar pas op een moment dat zeker was dat de financiën van het land dit aankonden. Trip ging een stuk verder. Hij vond uitstel van de wet heel wel mogelijk, zeker na het ‘verdrag van Washington’, waarbij Nederland van de drie grootmachten in de Stille Oceaan de belofte kreeg dat Indië met rust zou worden gelaten. Verder verloop onder het marinepersoneel vreesde Trip niet. De financiële risico’s van een onmiddellijke invoering achtte hij levensgroot. Het afbouwen van schepen kon nog, maar daarbij moest het blijven.

De Vlootcommissie kon dus niet tot een eensluidend oordeel komen in het rapport, dat in april 1923 de regering en ook de Tweede Kamer bereikte. Een meerderheid vond dat de verhoudingen rond Indië de laatste kwart eeuw zodanig waren veranderd dat Nederland wel iets moest doen aan de verdediging van de kolonie. Uitstel was niet meer mogelijk, met het oog op de zorgelijke situatie onder het personeel van de marine. De regering moest de wet naar de Kamer sturen, maar eerst moest zij een pakket bezuinigingsmaatregelen treffen om de financiële toestand gezond te maken.

Wie was met de uitkomsten van de Vlootcommissie iets opgeschoten? Niemand. De Geer kon wijzen op het klemmende beroep van zijn hoogste ambtenaar om niet nu al de vloot te vernieuwen. De voorstanders van de wet konden zeggen dat een meerderheid van de vlootcommissie overtuigd was van de noodzaak van een nieuwe vloot. De rege-

ring, tenslotte, was niet gelukkig met de uitkomst, omdat uitdrukkelijk aan de invoering van de wet de voorwaarde werd gekoppeld van een sluitende begroting.

Kroniek van een aangekondigd aftreden

Premier Ruijs ontving nauwelijks twee weken na de presentatie van het rapport van Patijn een brief van zijn minister van financiën. De Geer meldde dat de conclusie van de commissie onhoudbaar was. “De stelling dat op Onderwijs, Openbare Werken, salarissen van Landsdienaren, rechtsbedeling drastisch bespaard moet worden (...) teneinde de onverzwakte verzorging van de Marine mogelijk te maken, moet met de meeste volstrektheid worden afgewezen. In de plaats van de bezuiniging ter veiligstelling van de gulden, stelt de commissie de bezuiniging ter beveiliging van de Marine.”³³ Hierdoor zou verlaging van de marinebegroting volgens De Geer voor jaren onmogelijk blijven.

Toen het rapport op 23 mei 1923 op de agenda van de ministerraad stond, kon Ruijs allesbehalve verrast zijn dat De Geer, als enige, tegen het voorstel stemde. Ruijs besloot de zaak aan te houden en De Geer met de twee militaire ministers, Westerveld en Van Dijk, te laten overleggen. Volgens Aalberse had Ruijs toen al het besluit genomen om De Geer te laten gaan. In zijn plaats wilde hij de antirevolutionair Rutgers vragen.³⁴ Een paar dagen na dit kabinetsberaad stuurde De Geer zijn collega-ministers ‘duidelijkheidshalve’ een nota waarin hij berekende dat een bezuinigingsoperatie die 120 miljoen gulden moest opleveren, onmogelijk was indien Marine voor een reeks van jaren hier niet aan hoefde bij te dragen.³⁵ Met de bijdrage van dit departement werd de 120 miljoen ook nog niet gehaald, erkende De Geer, maar kwam men een heel eind in die richting.

Eigenlijk had de ministerraad op 30 mei over de Vlootwet moeten spreken, maar Ruijs besloot het agendapunt door te schuiven naar 8 juni vanwege het bezoek van de Noorse koning Haakon aan Nederland, begin juni. Volgens Aalberse vreesde Ruijs toen al een crisis en dat zou een smet werpen op het staatsbezoek.³⁶ Op 8 juni leek De Geer volgens Aalberse wat toeschietelijker in de ministerraad. “Als Marine enige concessie wil doen, wil hij blijkbaar wel blijven.” Details over de ‘toeschietelijkheid’ van De Geer gaf Aalberse niet. De Geer onderhandelde een maand lang met de twee militaire ministers, maar uiteindelijk zonder resultaat. Tijdens het beraad van 11 juli maakte De Geer zijn collega’s duidelijk dat hij ontslag zou nemen. Aalberse, die zelf ook hevig twijfelde over de Vlootwet, vroeg zich hardop af of het dan niet beter was als het hele kabinet zou opstappen.³⁷ Hij vreesde dat het vertrek van De Geer de positie van het kabinet zou aantasten. Aalberse voelde aan dat de Vlootwet bij het volk niet bijster populair was en hij vreesde dat de ‘anti-militaristen’ en de ‘bezuinigingsmaniakken’ een verbond zouden sluiten. Vooral wist hij hoe ambivalent zijn ‘eigen’ katholieke Kamerleden stonden tegenover de bouw van een vloot en dat de kans dat de wet een meerderheid kreeg niet bijster groot was. Maar Aalberse stond alleen in zijn mening om als kabinet op te stappen. De andere ministers wilden ondanks alle argumenten toch de wet aan de Tweede Kamer voorleggen.

Handelsblad-journalist Elout schetste al enkele dagen na het ontslag van De Geer correct de situatie in het kabinet waarbij twee bewindslieden – en verder niemand – lijnrecht tegenover elkaar stonden.³⁸ Hij constateerde dat dit tussen de twee heren geen onaan-

genome verhouding teweegbracht. “Over en weer is de mening van den ander ten volle geëerbiedigd.” Ruijs peinsde er niet over om de vlootplannen te schrappen en slaagde er in de rest van het kabinet hiervan te overtuigen.

ARP-CHU diep verontwaardigd

Voor de collega's in het kabinet kon De Geers ontslag geen verrassing meer zijn. Toch reageerde Aalberse flink geïrriteerd. Hij werd geteisterd door hoge koorts en felle pijnen, veroorzaakt door enkele steenpuisten op het zitvlak. Geheel tegen zijn zin moest hij naar het crisisberaad van het kabinet. “Hij ziet er ook geen gat in om 't budget sluitend te maken. In plaats van dat royaal te erkennen gaat hij liever om deze reden weg”, schreef hij in zijn dagboek. Aalberse eindigde met: “'t Was Opmerkelijk, zoo verheugd als De Geer van ons afscheid nam. Echt iemand die denkt: Goddank! Ik ben eraf! Ik wou dat ik 't ook kon zeggen!”³⁹ Waarschijnlijk speelde bij deze overdenking de wetenschap mee dat wie De Geer ook zou opvolgen, de rekening van de Vlootwet vooral bij zijn departement terecht zou komen.

De houding van Ruijs ten opzichte van De Geer was geheel anders. Een maand na het ontslag schreef Ruijs hem een hartelijke brief, waarin hij de hoop uitsprak De Geer nog voor zijn vakantie te spreken. “Mocht dit niet lukken dan sta ik erop u bij deze mijnen besten dank te herhalen voor de loyale en prettige wijze waarop gij mij in de afgelopen jaren zijt tegemoet getreden.”⁴⁰ In de goede verstandverhouding tussen hen moet misschien de oorzaak worden gezocht voor het zo lang voortsudderen van de kwestie. Dat De Geer één of twee maanden na zijn aantreden niet meteen zijn veto uitsprak over de Vlootwet, daar valt het nodige voor te zeggen. Hij zat net op die post. Daarna maakte De Geer op verschillende momenten duidelijk dat hij het dure en onbuigzame investeringsprogramma niet voor zijn rekening ging nemen. Het werd een kroniek van zijn aangekondigde aftreden. Geen van beide mannen kon de knoop doortastend doorhakken.

Het ontslag op 11 juli werd pas publiek op 18 juli, door een zakelijk, kort bericht in de *Staatscourant* met als inhoud dat De Geer zich niet kon verenigen met de Vlootwet die de regering opnieuw naar de Kamer wilde sturen en dat hij de koningin om ontslag had gevraagd. Het maakte van De Geer op slag een nationaal bekend politicus. Zijn naam stond op alle voorpagina's van de kranten. Praktisch alle Kamerleden, inclusief die van de CHU, vernamen via hun krant het besluit van De Geer. Het veroorzaakte een vloedgolf van verontwaardiging bij de ARP- en de CHU-fractie. De Geer had alleen fractievoorzitter Schokking een dag voor publicatie mondeling over zijn opstappen ingelicht. Het bericht sloeg volgens Tilanus ‘in als een bom’.⁴¹ Vooral het feit dat zijn partijgenoten het uit de krant moesten vernemen voelde aan als een desavouering van de eerste orde. Schokking zag zich een paar dagen later, na een gesprek met De Geer, genoodzaakt de woede in de fractie te temperen.⁴² Volgens De Geer was hij door een ‘opgelegde geheimhouding’ verhinderd om over zijn ontslagaanvraag en de oorzaken daarvan te praten met de CHU-club. ‘De grief’ dat de fractie van niets wist, moest volgens Schokking daarom worden teruggenomen. Van een ‘opgelegde geheimhouding’ is echter uit de stukken

niets gebleken. CHU-Kamerlid Snoeck Henkemans liet zijn ongenoegen blijken in het blad *Koningin en Vaderland*, waarvan hij hoofdredacteur was.⁴³

Uit eigen kring kreeg De Geer de kritiek dat hij een interview had gehad met het 'linkse' *Algemeen Handelsblad*, een dag na de publicatie in de *Staatscourant*, en niet met *De Nederlander*.⁴⁴ Tegen Schokking verklaarde De Geer dat het hem ook speet dat het *Algemeen Handelsblad* als eerste zijn mededelingen had kunnen afdrukken en dat hij ze liever in *De Nederlander* had gezien. "Tot zijn leedwezen was er van dit blad niemand tot hem gekomen."⁴⁵

De ARP-fractie reageerde eveneens ontsteld op het bericht, hoewel daar in het geval van De Geer niet zoveel voor nodig was. J.H. de Waal Malefijt was het meest uitgesproken in zijn kritiek. "t Spijt mij dat mijne vrees dat De Geer, als veranderlijk en weinig beginselvast man, het ministerie veel verdriet zou berokkenen, is uitgekomen. Wat hij nu heeft gedaan is heel erg. Het is een aanval in den rug. (...)Hoe meer ik er over nadenk, des te laakbaarder komt mij de daad van jhr. de Geer voor."⁴⁶ Vele jaren later bleek dat ARP'er Jan Schouten het De Geer nog steeds niet kon vergeven dat hij om de Vlootwet was teruggetreden.⁴⁷ "De Geer was een man die bereidde je verrassingen – complete verrassingen!"

De Nederlander was teleurgesteld en in verwarring over de stap van De Geer.⁴⁸ Dat was voor *Het Volk* aanleiding voor een stuk met de kop 'De Nederlander laat De Geer los'.⁴⁹ Eerder had de krant De Geer voor zijn ontslag als een held binnengehaald. Het *Algemeen Handelsblad* was het eens met De Geer dat nu invoeren onverstandig was en dat de regering daarmee moest wachten totdat er meer geld was.⁵⁰ De *Telegraaf* betreurde het vertrek van De Geer, een first class kracht. Voor zijn karaktervolle houding kwam hem 'hulde toe van het gehele volk'.⁵¹ De Geer kreeg van alle kanten steun voor zijn besluit, behalve van die van ARP en CHU.

De voornaamste kritiek kwam van *De Standaard*, die onder het kopje 'raadselachtig' het opstappen van De Geer afkeurde.⁵² "Eerst toetreden tot een kabinet op een bepaald program: dan uittreden wegens een der punten van dat program, zonder dat er iets gewijzigd is; wij verklaren dit niet te begrijpen. (...) En de heer De Geer schijnt ons het grote politieke raadsel van deze tijd."

Voor al de reactie in *De Standaard* wekte verontwaardiging bij De Geer. Hij kon dit niet op zich laten zitten. Hij gaf daarom aan het *Algemeen Handelsblad* – de redacteur van *De Nederlander* had zich nog steeds niet gemeld – een tweede interview.⁵³ De suggestie van *De Standaard* dat met de installatie van de commissie-Patijn de regering had ingestemd met de vlootplannen en dat De Geer zijn goedkeuring daaraan had gegeven en daar later weer op terugkwam, wilde hij met volle kracht bestrijden. Uiteindelijk hielp dit interview niet veel, want *De Standaard* bleef De Geer beschrijven als een minister die vaandelvlucht pleegde, iemand die een 'halsmisdad' had begaan.⁵⁴

Kennelijk had *De Nederlander* geen redacteur voor een interview beschikbaar, want op 9 augustus schreef De Geer een artikel voor die krant waarin hij zich andermaal trachtte te verdedigen. Hij vond het vreemd dat *De Standaard* hem niet verweet dat hij een andere mening had dan de rest van het kabinet, maar wel dat hij daaruit de conclusie trok om ontslag te vragen. Voor een minister is "zijn vrijheid van aftreden de enige volstreckte vrijheid die hij bezit." Kenmerkend was dat hij zich ook keerde tegen de linkse kranten, zij overlaadden hem met loftuitingen, die schreven dat De Geer 'de woestijn ingejaagd' werd of 'ondankbaar overboord geworpen' werd. Ook collega-ministers moesten het recht hebben op een

vrij oordeel en de vrijheid om van een collega afstand te nemen. “Anders wordt een portefeuillekwestie een soort terroriseren. (...) Daarom moet ik ook deze soort uitlatingen, hoe vriendelijk tegenover mij persoonlijk bedoeld, als onjuist en schadelijk afwijzen.”

De antirevolutionaire *Nieuwe Haagse Courant* schreef daarna het verhaal op zoals dat leefde bij Colijn en zijn vrienden en aanhangers. “Immers, de Vlootwet deed het ‘m niet. (...) Zoo neemt geen minister ontslag. (...) Hij kon het niet. Hij was er de man niet voor. (...) Heel het perspectief van bezuiniging bleek een fata morgana geweest te zijn. (...) En alleen daarin kunnen wij den diepsten grond zien voor zijn ontslagaanvraag.”⁵⁵ Het stuk was niet ondertekend.

Colijn nieuwe minister van financiën

“Zelden had een minister van financiën bij zijn optreden het heft zo stevig in handen gekregen als Colijn in 1923.”⁵⁶ Het is een treffende conclusie van George Puchinger van de situatie op 11 augustus 1923, toen koningin Wilhelmina op 't Loo Colijn als minister beëdigde. Na het aftreden van De Geer had Ruijs niet de opvolgers voor het uitkiezen. Eigenlijk was er maar één man geschikt. Colijn wist dit als geen ander en stelde ver- gaande eisen voor zijn aantreden.

Zo moest de CHU verschillende keren door het stof en moest de partij beloven dat zij Colijn onvoorwaardelijk zou steunen. Vervolgens stuurde hij Ruijs een nota met al zijn eisen.⁵⁷ Daarop stonden verlangens die de AR tijdens de formatie van 1922 niet gehonoreerd kreeg, zoals afschaffing van de Staatsloterij, afschaffing van de stemplicht, niet opheffen van het verbod op lijkverbranding en een nieuwe Zondagswet. “In een kabinet dat niet bereid zou zijn deze onderwerpen aan de orde te stellen, zou ik geen zitting nemen”, aldus Colijn. Het was slikken of stikken voor Ruijs.

Zwaarwegender voor het kabinet, met name voor minister Van Dijk van Oorlog, waren de financiële eisen die Colijn stelde. Hij wilde tot een sluitende begroting komen door 65 miljoen gulden te bezuinigen, tien procent van de totale begroting. Het departement van marine werd daarvan met het oog op de Vlootwet vrijgesteld, maar het ministerie van oorlog moest dat bezuinigingsaandeel overnemen. Het kabinet kon niets anders doen dan dit dictaat accepteren.

Het ontslag van De Geer leverde een ‘belangrijke bijdrage’ aan het succes van het verzet tegen de Vlootwet.⁵⁸ Een aanwijzing daarvoor gaf het SDAP-Kamerlid Duijs, die naderhand schreef dat het vertrek van De Geer ‘zou als in een bliksemflits het gevaar, waarin land en volk verkeerden, belichten’.⁵⁹ Daarnaast werkte het optreden van De Geers opvolger Colijn als een katalysator. Om de Vlootwet te kunnen betalen moest hij 60 miljoen gulden bezuinigen op salarissen van ambtenaren en de ondersteuning van langdurig werklozen. Deze harde ingrepen trokken menig twijfelaar in het kamp van de tegenstanders.⁶⁰

Met de behandeling van de Vlootwet door de Tweede Kamer ging Colijn akkoord. Maar was hij ook voorstander van de bouw van de vloot? Het antwoord is nee. Bij de ontwikkeling van de wet was Colijn totaal niet betrokken geweest, want hij kwam pas in 1922 in de Kamer. We zagen al dat Colijn in zijn eerste rede als fractievoorzitter tot afschuw van zijn fractie verklaarde dat op defensie nog genoeg bezuinigd kon worden.

In *De Standaard* liet Colijn dat in commentaren verschillende keren blijken. De taak van het defensieapparaat wilde hij terugbrengen tot handhaving van de neutraliteit.⁶¹ Expliciet over de Vlootwet liet Colijn zich uit in een brief aan zijn antirevolutionaire collega Zijlstra, waarin hij stelde dat hij de wet liever niet behandeld zou zien.⁶² De financiële positie van Indië was volgens Colijn net zo slecht als die van Nederland. "Ik zou niet weten hoe men de middelen voor de Vlootwet zou kunnen vinden." In *De Standaard* had hij gepleit voor uitstel van de wet met het oog op de conferentie van Washington en de slechte financiële situatie.⁶³ Het standpunt van Colijn kwam meer overeen met dat van de liberalen én met dat van De Geer, dan met dat van zijn partijgenoten.

Toch stak hij geen stokje voor het project, want zijn fractie was overtuigd voorstander, dat had Colijn na zijn eerste toespraak ingepeperd gekregen. Wellicht hoopte hij dat de Vlootwet het einde van het kabinet zou betekenen, waardoor hij het roer zou kunnen overnemen. Daar had De Geer ook op kunnen gokken.

‘Sterk standpunt vervangen door sterke man’

Vlak na de zomer – en voor de behandeling van de Vlootwet – kreeg Troelstra de gelegenheid de regering te interpellieren over het vertrek van De Geer. Het debat leverde weinig op. Ruijs weigerde uiteraard te praten over de gevoerde discussie binnen de minister-raad. En de motieven van De Geer om zijn ontslag aan te bieden hadden duidelijk in de kranten gestaan. De rechtse fracties deden er die dag helemaal het zwijgen toe. Troelstra greep zijn kans om Colijn neer te zetten als de ‘sterke man’ met een ‘grootkapitalistische achtergrond’. "Ik deed een aanval op de nieuwe politiek (...) dat de bezuinigingen onverzwakt werden doorgezet ten koste van essentiële maatschappelijke en culturele belangen, terwijl de defensie werd uitgezonderd."⁶⁴ De Geer had volgens Troelstra 'in deze Kamer een zeker moreel gezag'. "Zijn kracht lag niet alleen in zijn persoonlijkheid, maar niet voor het minst hierin dat men in hem absoluut niet had te zien den vertegenwoordiger van de een of andere economische belangengroep. (...) Men kan zeggen dat het sterke standpunt vervangen is door den sterken man."⁶⁵

Op 16 oktober begon het debat over de Vlootwet dat twee volle weken zou duren, met aan het eind een zinderende stemming. De Kamer liet zich grofweg in twee groepen indelen: links was tegen, de drie protestantse partijen waren voor en de katholieke fractie was verdeeld. Bij de linkse partijen waren de motieven om tegen te stemmen niet identiek.⁶⁶ De Vrijheidsbond kwam voornamelijk, net als De Geer, met financiële argumenten: de kosten van een nieuwe vloot zijn een bedreiging voor de economie en de staatsfinanciën. De veiligheid van de gulden vonden zij belangrijker dan die van Indië. De SDAP sprak er schande van dat de marine van bezuiniging werd uitgesloten, maar kwam daarnaast ook met principiële, anti-militaristische motieven. De vrijzinnig-democraten wezen erop dat de investeringen in de vloot weggegooid geld waren, omdat de vloot in een gevecht met een van de grootmachten geen schijn van kans zou hebben. "De tijd van De Ruyter is voorbij", zei Marchant.⁶⁷

De CHU en ARP lieten er geen onduidelijkheid over bestaan. De vloot moest er komen om de veiligheid van Indië te garanderen en om het verloop onder het marinepersoneel

te voorkomen. Namens de katholieken waren er verschillende sprekers. Partijleider Nols schaarde zich onder de voorstanders. Het jonge Kamerlid Van Schaik ontpopte zich als de leider van de minderheid die uiteindelijk zou tegenstemmen. Met het petitionnement dat de SDAP tegen de Vlootwet was gestart, wilde hij niets te maken hebben. Dat speculeerde op 'vaag-anti-militaristische instincten in de massa'. De noodzakelijkheid van de vloot erkende hij, defensie noemde hij een internationale plicht. Maar het op voorhand 'bevrozen' van de financiële lasten voor zes jaar stuitte hem tegen de borst. "Wij nemen voor de vloot praktisch een zesjarige begroting aan." Precies het argument van De Geer, zonder dat Van Schaik dat overigens erkende.

Op vrijdag 26 oktober brak de dag van de stemming aan. Journalist Elout noemde het de spannendste dag die hij ooit in de Kamer had meegemaakt.⁶⁸ Aan het eind van de stemming bleek dat alle ARP- en CHU-Kamerleden hadden voorgestemd en dat tien katholieke Kamerleden zich bij de oppositie hadden aangesloten. Het wetsvoorstel was met 50 tegen 49 verworpen. In drommen stonden mensen op het Binnenhof in spanning op de uitslag te wachten. SDAP'er Duijs riep door een open raam de uitslag en een luid gejuich ging op.⁶⁹

Een voorlopig memorie van antwoord

Ook in deze kwestie kon De Geer zaken niet onweersproken laten. Toen hij eind 1923 het voorlopig verslag van de Tweede Kamer over de begroting van 1924 onder ogen kreeg, klom hij onmiddellijk in de pen. In de brochure *Een voorlopig memorie van antwoord* reageerde hij op suggesties over de 'echte' motieven van zijn aftreden.⁷⁰ Verschillende Kamerleden – zeker een ARP-lid en wellicht ook een partijgenoot van De Geer – hadden de opmerking gemaakt dat de toenmalige minister 'reeds geruime tijd in een mentaliteit was gekomen dat hij opzag tegen zijn taak'.⁷¹ Dat stond in het voorlopig verslag, de schriftelijke behandeling van een wetsontwerp. Hierin werd destijds niet vermeld van welk Kamerlid welke opmerking of vraag was. Uit de begroting hadden 'enkele Kamerleden' de conclusie getrokken dat De Geer niet aan de verwachtingen had voldaan die hij bij zijn aantreden had gewekt. De minister had de Vlootwet aangegrepen als excuus.

"In de politiek moet men zich het een en ander laten welgevalen, doch de betichting van een zóó grote lafheid als mij hier aangewreven wordt, (...) behoeft niemand zich te laten aanleunen die (...) het tegendeel bewijzen kan."⁷² Wat volgde was het reeds bekende verhaal: zijn bezwaren tegen de wettelijke vastlegging over zoveel jaar van de uitgaven en het buiten de bezuinigingen laten van Marine.

Het nieuwe was dat De Geer in de brochure fijntjes wees op de ommezwaai van Colijn, die in 1922 stelde dat defensie moest bijdragen aan de bezuiniging en nu als minister het omgekeerde bepleitte. Vervolgens legde De Geer uit, met meer omhaal dan nodig was, hoe hij bij de formatie in 1922 de komst van de staatscommissie had bedongen en dat hieruit bleek dat hij toen niet met de Vlootwet had ingestemd. Hij wees erop dat wanneer de commissie-Patijn de zijde van het lid Trip had gekozen (die pleitte voor uitstel van de wet), de regering haar standpunt had moeten wijzigen, er geen Vlootwet was ingediend en hij nog minister was geweest.

Voor het eerst bracht hij argumenten naar voren die niet begrotingstechnisch waren, maar ingingen op de investering zelf. Hij verwierp de vaak gemaakte vergelijking van de weermacht met een waterkering. Bij de laatste kon men aan de hand van wetenschappelijke gegevens de benodigde hoogte van de dijk bepalen. "Niets van dit alles is het geval bij het keren van een buitenlandse vijand."⁷³ Een klein land als Nederland is bij de verdediging zo afhankelijk van grootmachten, dat de bouw van een vloot volgens hem een 'relatief en aleatoir' karakter had. Het was allemaal een kwestie van een onzekere kansberekening.

Het is opmerkelijk dat De Geer zich tot dan had beperkt tot die financiële bezwaren. Hij verwees nooit naar andere argumenten, zoals het Verdrag van Washington. Het bezwaar van gouverneur Fock dat de Vlootwet financieel onverantwoord voor Indië was, zou De Geer nooit gebruiken, hoewel deze niet zonder politieke betekenis was. Hij vond dat de mededelingen van Fock vertrouwelijk waren gedaan aan het kabinet en daarom hield hij daarover zijn mond.

Het is van belang te constateren dat De Geer zich in de discussie over de Vlootwet verre hield van pacifistische en/of anti-militaristische argumenten. Zijn wens om niet op dat moment aan een nieuwe vloot te beginnen kwam voort uit zijn analyse van twee gebieden: de internationale situatie en de financieel-economische positie van Nederland. De Geer stelde dat het juist de schuld was van de 'ontwapeningsmannen' dat de zaak van de Vlootwet in de politiek zo op de spits was gedreven en dat er een 'alles-of-niets'-sfeer was ontstaan, die het sluiten van zakelijke compromissen onmogelijk maakte.⁷⁴

De Geer en bezuinigen

De ARP hamerde er in die jaren onophoudelijk op dat De Geer was opgestapt omdat hij geen mogelijkheden meer zag om de begroting op orde te krijgen. De bezuinigingen mislukten en omdat De Geer geen man van karakter was, gooide hij de handdoek in de ring. Zit er een kern van waarheid in de stelling dat De Geer er niet in slaagde om te bezuinigen? Het antwoord is nee. Sterker nog: uit de cijfers blijkt dat De Geer dit juist goed afging. Zijn pech was dat de resultaten van het snoeien in de begroting destijds niet onmiddellijk duidelijk werden. Dat kwam doordat er een indeling was in 'gewone' en 'buitengewone' inkomsten en uitgaven. Als gevolg van de Eerste Wereldoorlog bestond er tot 1925 een 'crisisdienst', waarin uitgaven werden geboekt. De criteria op grond waarvan uitgaven dan wel in de ene dan wel in de andere sectie werden geboekt waren onduidelijk. En om de schijn van een 'sluitende gewone dienst' op te houden werden, soms tot woede van de Tweede Kamer, posten elders ingeboekt. Dit gerommel ging door tot onder het bewind van Colijn.⁷⁵

Pas in 1970 werd een duidelijk overzicht gemaakt van de inkomsten en uitgaven van na de Eerste Wereldoorlog. Dat is te zien in tabel 1 (in mln gld). De Geer werd minister in juli 1921. De begroting van 1922 bood hij in september 1921 aan de Tweede Kamer aan. Deze viel dus onder zijn verantwoordelijkheid maar was vooral van de hand van zijn voorganger, S. de Vries (ARP). De begroting van het jaar daarna, 1923, was volledig opgesteld door De Geer. We zien dat de totale uitgaven van dat jaar met 316 mil-

joen gulden afnamen ten opzichte van 1922. Dat was een vermindering van meer dan een kwart (28 procent), terwijl de inkomsten gelijk bleven. Het jaar daarop, waarin De Geer in juli aftrad en dus waarschijnlijk nog een flinke vinger in de pap had, zeker omdat opvolger Colijn pas op 11 augustus werd beëdigd, namen de uitgaven nog eens met 70 miljoen af. Een vermindering van iets minder dan tien procent.

Latere analyse van de Nederlandse economie liet zien dat de crisis in 1922 haar dieptepunt bereikte.⁷⁶ Het aantal faillissementen liep op van 1500 in 1920 naar 4000 in 1923. In die periode halveerden de winsten van de NV's, waardoor de belastingopbrengsten eveneens kelderden. Het zag er zelfs naar uit dat de economie op de rand van een bankcrisis stond. In de jaren daarna kroop de Nederlandse economie weer uit het dal.

Voor het begrotingsjaar 1925, toen Colijn op Financiën de scepter zwaaide, liep de bezuiniging verder terug met veertig miljoen, om het jaar daarop bijna tot stilstand te komen (tien miljoen gulden). Econome Wantje Fritschy laat in een studie zien dat juist bij Colijn de resultaten van de bezuinigingen tegenvielen.⁷⁷ De Kamer bleek volgens haar een effectieve tegenspeler van 'de sterke man'. Fritschy spreekt van een grote discrepantie tussen Colijns 'onafwijsbare voorwaarden' bij zijn aantreden en de resultaten van zijn beleid.

Colijn kon zijn relatief povere prestaties destijds verhullen met zijn aankondiging dat de begroting voor het eerst sinds enige tijd in evenwicht was. Hij organiseerde een persconferentie om het herstel van de gouden standaard aan te kondigen. In 1925 pronkte Colijn met een overschot op de begroting dat ontstond door de aantrekkende economie en stijgende belastinginkomsten. De economen Van Zanden en Griffiths meenden dat de Nederlandse economie na 1924 eerder ondanks dan dankzij het monetaire beleid van de Nederlandse regering groeide.⁷⁸

TABEL I

jaar	uitgaven	inkomsten
1918	1074	604
1919	852	744
1920	935	917
1921	1032	847
1922	1123	776
1923	807	776
1924	737	737
1925	799	779
1926	689	833

Bron: Zeventig jaren statistiek in tijdreeksen
(Den Haag, 1970), p. 126-127.

Te laat afgetreden

Bij de CHU was men wel teleurgesteld over het aftreden van De Geer, maar waren zij over zijn werk als minister van financiën zeker niet ontevreden. Juist omdat hij zo goed en volwaardig functioneerde en een doortastende minister leek, vonden zij het opstappen van De Geer onbegrijpelijk. De andere partijen vonden het een verstandig en moedig besluit, bleek uit de reacties van de liberale en sociaal-democratische kranten. De katholieken waren ten tijde van de Kamerstemming verdeeld over de kwestie, maar zetten zich daarna toch openlijk af tegen de Vlootwet. Zeker toen zij in de gaten kregen welke ingrijpende bezuinigingen de gevolgen waren van een nieuwe vloot. Zoals gezegd kreeg De Geer alleen uit de hoek van *De Standaard* en de ARP-fractie kritiek op zijn aftreden.

De Geer kreeg dan het zogeheten historisch gelijk aan zijn kant, maar heeft hij in de hele kwestie correct en verstandig gehandeld? Achteraf gezien moet het antwoord daarop negatief zijn. De Geer had tijdens de formatie in 1922 moeten zien aankomen dat hij de rest van het kabinet niet ging overtuigen en had zich moeten terugtrekken als kandidaat-minister. Tegen beter weten in hoopte hij dat hij een van de partijen – minister-president Ruijs of de ARP – van zijn gelijk zou kunnen overtuigen.

Vanaf maart 1922 tot aan zijn aftreden zocht De Geer een oplossing om wel de vloot te bouwen zonder dat de begroting op slot ging. Telkenmale probeerde hij met Ruijs en de twee defensie-ministers – achter de schermen, zonder dat in de publiciteit te brengen – tot een vergelijk te komen. De Geer wekte zo bij de anderen, ook bij zijn eigen partijgenoten die zijn dreigen met aftreden vanaf het begin niet al te serieus namen, de indruk dat hij op een zeker moment overstag zou gaan. Een gebrekkige communicatie speelden hem hierbij parten. Waarom hij die hoop bij de voorstanders zo lang levend hield, daarover valt alleen te speculeren. Waarschijnlijk kon hij moeilijk afscheid nemen van het ministerschap dat hem tot hard werken dwong, maar hem tevens veel voldoening schonk. Ook speelde de psychologische factor mee dat hij na het veel te korte burgemeesterschap in Arnhem, niet ook nog eens snel het veld wilde ruimen als minister.